

רפאל גרסיני

- מרחבים -

הצעות להוראת פרק ו' משנה א' במסכת חולין
בחטיבת-הביניים

מ ב א

א. סקירה קצרה על המסכת¹*

מסכת חולין מונה י"ב פרקים ובהם היא דנה בנושאים כגון:
שחיטה, טריפות, כסוי הדם, טומאת אוכלים, מתנות כהונה ומצות
שלוח-הקז.

לפני שנדון בנושא הפרק שלנו לפרטיו, ראוי לעמוד על מקום
הפרק בתוך המסכת. ולא מן הנמנע לפרש גם מקומה של מסכת חולין
בין שאר המסכתות בסדר "קדשים".

נתחיל מן הענין האחרון ולשם כך נביא חלק מרשימת המסכתות
ותכנן בקיצור:

זבחים - דיני הקרבנות מבע"ח: בהמות ועופות.

מנחות - דיני הקרבנות מתבואה: סולת.

חולין - דיני שחיטה וטריפות ועוד.

בכורות - סוגי הבכורות ופדיונם.

נדלג כאן על יתר המסכתות ונתמקד באלו הראשונות.

הרמב"ם בהקדמתו לפירוש המשנה כותב כך: "וכשהשלים ענין
זבחי קדשים ומה שנלוה עליהם, דבר על ענין שחיטת שאר הזבחים
על סדר הכתוב שהרי אחרי שאמר (דברים י"ב, 11): "והיה המקום
אשר יבחר ה'... שמה תביאו", אמר: "רק בכל אות נפשך תזבח
ואכלת בשר, והביא אחר מנחות, חולין.

לכאורה, הרמב"ם אינו מתחשב כאן בסדר ההגיוני של הענינים
במסכתות ומדגיש את סדורם על-פי סמיכות המקראות כעקרו
הקובע, שהרי הוא ממשיך: "ואחר חולין סידר בכורות על הסדר
הכתוב כמו כן, כי אחרי שאמר "רק בכל אות נפשך", אמר: לא
תוכל לאכל בשעריך... ובכורות בקרך... "אולם נראה שמעבר
לסמיכות פסוקים יש גם סדר הגיוני, לפיו אחרי דיני הקרבנות

* כל ההערות על המאמר הן של העורך.

1. מענין שר' פנחס קהתי ב"משניות מבוארות" לא כתב פתיחה
למסכת זו כפי שנהג במסכתות אחרות.

למיניהם, שולבו דיני שחיטה וטרפות המהוים חלק עיקרי בענין עבודת המזבח. תשובה זו יכולה להתקבל גם מהתלמידים וכך ניתן לדרוך אתם אם הרמב"ם אינו מקבל את ההסבר הזה או שגם הוא מסכים אלא שרצה להוכיח את הדברים מתוך המקרא.

ב. מקומו של פרק ו' בתוך המסכת

כדאי שגם כאן יתנסו התלמידים בכוחות עצמם לתת הסבר לשאלת מקום הפרק, אחרי עיון עצמי במסכת או פשוט ע"י סקירה כללית על תכן הפרקים.

נסכם את הפרקים בצורה סכמטית פשוטה:

פרק א' - הכל שוחטין	{ דיני שחיטה
פרק ב' - השוחט אחד בעוף	
פרק ג' - אלו טרפות בבהמה	
פרק ד' - בהמה המקשה לילד - דיני עובר	
פרק ה' - אותו ואת בנו	
פרק ו' - כסוי הדם	
פרק ז' - גיד הנשה	{ דיני כשרות
פרק ח' - כל הבשר אסור לבשל בחלב	
פרק ט' - העור והרוטב והקיפה - טומאת אוכלים בבשר	
פרק י' - הזרוע והלחיים	{ מתנות כהונה
פרק יא - ראשית הגז	
פרק יב - שלוח הקז	

מתוך הסקירה עולה המכנה המשותף - העסוק בבעלי-חיים, כאשר פרק "כסוי הדם" מוצא את מקומו בהתפתחות ההגיונית של העניינים לאחר שחיטה ובדיקה של בעל-החיים ולפני הדינים של כשרות הבשר, טומאתו ומתנות כהונה ששייכים בו.

על קשר פרטי יותר עומד ר' פנחס קהתי ז"ל בהקדמתו לפרק ט'. הוא מסביר את רצף הפרקים ה-ט כרצף אסוציאטיבי, דהיינו כל פרק בא אגב הזכרת דין השייך אליו בפרק הקודם (ראה ביאורו פרק ט' משנה א'). ואף כאן יש קשר בין נושאו המרכזי של הפרק, דהיינו - כסוי הדם לגבי שחיטה שאינה ראויה - לבין דין "אותו ואת בנו" שאף הוא שייך למעמד זה של שחיטה שאינה ראויה.

עיון דידקטי במשנה א'

1. חלוקה פנימית וקביעת הכותרת:

כבר בתחילת העסוק במשנה - בשלב קריאתה וברשומה - כדאי לחלקה לנושאים. וזוהי הצעתנו:
חלק א': כסוי הדם נוהג ... במזומן ובשאינו מזומן.
חלק ב': ונוהג בכוי ... ואם שחטו איך מכסין את דמו.

חלוקה זו תתבקש מהתלמידים לאחר הדרכה מתאימה. מכאן נחפש יחד אתם את הכותרת המתאימה לכל המשנה, וזו, לדעתנו, תהיה:

באיזה מקום, במה ומתי נוהג דין כסוי הדם". כאשר הרישא דנה בדין הכללי, והסיפא - בדין הפרטי של הכוי.

2. הדין המרכזי ברישא לפי המפרשים:

המשנה פותחת ברשימת מצבים שבהם נוהג דין זה בנוסחה שמוצגת כמין כותרת בהתחלת ששה פרקים של המסכת: ה', ו', ז', י', י"א, י"ב. סבת הבאתם של המצבים השונים מוסברת ע"י רע"ב כאן (וכן בתפארת ישראל אות א'): "משום דבעי למתני: "בחולין אבל לא במקדשין" - נקט לכולהו. דהיינו - החידוש העיקרי הוא למעשה: "בחולין אבל לא במקדשין" ולא באה המשנה לציין את שאר דיני כסוי הדם, אלא רק אגב הדין העיקרי הנ"ל.

3. הצעה דידקטית - להפך את הסדר

לפני שעומדים על משמעות החידוש במשנה, כדאי להקדים את הדין המופיע בהמשך המשנה. "ונוהג בחיה ובעוף".² מה פירושו? - מסביר הרע"ב: "למעוטי בהמה דלא תימא, בהמה בכלל חיה ...". ומוכיח את דבריו: "ונפקא לך מדכתיב בבכור בעל מום" (דברים טו) "על הארץ תשפכנו כמים". - מה מים אינם טעונים כסוי דם אף דם בהמה אינו טעון כסוי. ומכאן לבטוי:

"לא במקדשין" - לאחר שראינו שכסוי הדם אינו נוהג אלא רק בחיה ובעוף, נוכל לדייק יותר בכוונת המשנה באמרה: "אבל לא במקדשין". גם בחיות ועופות כסוי הדם נוהג רק אם נשחטו למטרת חולין. - אבל בקרבנות המקדשין, לא. וכך מסביר הרע"ב אילו קרבנות - "במקדשין": חטאת העוף ועולת העוף וכך קדשי בדיק הבית אם עבר ושחטן איך טעונים כסוי.

2. ועיין רמב"ם ספר קדושה הלכות שחיטה פרק י"ד, הלכות א', ב'. שהקדים ענין חיה ועוף.

4. סיכום על הלוח

הסכום ייעשה בעזרת התלמידים על הלוח בדרך הבאה:

מקדשין	חולין	מעמד בעל החיים
		סוג בעל-החיים
לא	כך	חיה ועוף
לא	לא	בהמה

ועתה, לאחר לימוד הדין העיקרי ברישא, נעמוד על מקור הדין.

5. לא במקדשין - מניין?

אפשר לשלב כאן עיון במקור המצוה בתורה עם עיון במפרשים - כדי להבין את הדין הפרטי.
המקור בתורה בויקרא י"ז, י"ג: "ואיש איש מבני ישראל ומן הגר הגר בתוכם אשר יצוד ציד חיה או עוף אשר ייאכל ושפך את דמו וכסהו בעפר". מן הפסוק עולה מיד הדיוק: לא בהמה, אבל מניין: "לא במקדשין"? כאן נזקקים אנו לתושבע"פ.
בתוי"ט מצטט את הגמרא בחולין דף פ"ד ע"א:
"... דאמר קרא: "חיה או עוף" - מה חיה אינה קדש אף עוף אינה קדש. אי מה חיה שאין במינן קדש אף עוף שאין במינן קדש! - אוציא תורין ובני יונה שיש במינן קדש! לא, כחיה. מה חיה לא חלקת בה - אף עוף לא תחלוק בו".
הלימוד של חז"ל מתבסס, איפא, על השוואת עוף לחיה. וכשם שחיה נוהג בה כסוי דם רק בחולין, שהרי אין מציאות של הקרבת חיה (ראה תוכ', פרשה ב' זבחים ל"ד, ע"א: ת"ל מן הבקר ומן הצאן. בקר וצאן אמרתי לך ולא חיה), - כך גם בעופות, למרות שכמה מהן נתנים להקרבה.

6. הטעם המחשבתי והדרכת התלמידים לגלוי

לאחר ברור הדין ומקורו אנו מגיעים לברור המשמעות הרעיונית של הדין ופרטיו. לצורך זה נוכל לכוון את התלמידים באמצעות שאלות. לדוגמא, "ענין בויקרא י"ז פסוקים יא-יג ונסה להסביר את הקשר בין דם-מזבח-כסוי הדם, בעזרת הפרשנים רמב"ן, אבן עזרא, כלי יקר.
כמו-כן, נפנה אותם לספר ה"חינוך" (פ' אחרי מות מצוה קפ"ז בהוצאת "אשכול"):
"משרשי המצוה - לפי שהנפש תלויה בדם כמו שאמרנו באסור דם, ולכן ראוי לנו לכסות הנפש ולהסתירו מעין רואיו טרם נאכל הבשר - כי גם בזה נקנה קצת אכזריות בנפשנו לאכל הבשר והנפש נשפך לפנינו. ובבהמות - לא נצטוינו כך לפי שדם הבהמה ניתן לכפרה על נפשותינו ואי-אפשר לכסותו. ואחר שכן הוא לא רצתה התורה לחלק לנו בין מוקדשין לחולין. ואם גם

במיץ העופות יש מהן קרב לגבי מזבח - מועט הוא ולדבר מועט
לא תחוש התורה לעולם, ומפני כן חיבתנו בכסוי דם העופות
בכולן.³

7. בארץ ובחו"ל בפני הבית ושלא בפני הבית

המשמעות ההלכתית היא שמצות כסוי הדם - היא חובת הגוף
ומצורים עליה בכל מקום, להבדיל ממצוות שהן חובת קרקע והן
תלויות בארץ או בביהמ"ק כגון תרומ' ושביעית.

שאלה לתלמידים: ציין 5 מצוות שהן חובת הגוף ו-5 מצוות שהן
חובת הקרקע.

8. במזומן ובשאינו מזומן - דגש מוסרי

בהשוואה ליתר הפתיחות הדומות, בפרקים האחרים - יוצא שרק
בפרקנו מובא בטוי זה. כאן נעורר את התלמידים לבדוק את
הצורך בהדגשת הדין הזה. שוב נעזר בתוי"ט שמצטט את הגמר'
בחולין פ"ד ע"א:

ת"ר: "אשר יצוד" - איך לי אלא אשר יצוד. נצודיך ועומדיך
מאליהן, מנין? כגון אוזיך ותרנגוליך? ת"ל: "ציד" - מכל
מקום.

- דוקא מכפילות הלשון ציך דרשו חכמים חובת כסוי הדם אף
לגבי בע"ח שגדל ברשות האדם. וממשיכה הגמר': "אם כן, מה
ת"ל אשר יצוד? למדה תורה דרך ארץ שלא יאכל אדם בשר אלא
בהזמנה הזאת". ופירש"י: "כאילו הוא צד שאינה מזומנת
ברשותו, כלומר: לא יאכל בשר תדיר שלא ייעני".

כדאי לציין כאן בכתה, איך חז"ל לא הסתפקו לתת לנו פרטי
דינים, אלא מלמדים אותנו מוסר השכל ועצות טובות בכל תחומי
החיים.⁴

3. כדאי להפנות את התלמידים להסברו המעמיק של מרן הרב קוק
זצ"ל במאמרו: "אפיקים בנגב" שגדפס בחוברת "חזון
הצמחונות והשלום". שם באותיות י"ד-ט"ז מסביר את הטעמים
לפרטי מצות כסוי הדם. באות ט"ז עומד הרב על חובת כסוי
הדם בחיה ועוף שיש בה משום חינוך להרגיש בושה על
ה"שפלות המוסרית" והעוול שנגרם לחי כאשר האדם נוטל את
חיוו כדי להשתמש בו לצרכו. בעקבות דבריו ניתן אולי
להסביר גם את סבת אי החיוב במקרה של קרבן העוף: כאן
איך נטילת חיים לצרכו אלא לצורך גבוה. כאשר נותן החיים
מצוה ליטל חיים - איך מקום להתביש ומטילא איך מקום
לכסוי הדם.

בהשוואה לדברי ה"חינוך" - בודאי יש בדברי הרב כוון אחר
ואפשר לכוון את התלמידים לגלות את המהלכים השונים.

4. ולפי"ז, החידוש של המשנה הוא אולי יותר בתחום העיוני
(לראות את המזומן כאילו לא מזומן) מאשר בתחום ההלכתי
הנוגע למצות כסוי הדם.

9. כסוי הדם מספק

החלק השני של המשנה דן בדין כסוי לגבי כוי שמוגדר במשנה כמקרה ספק. אף כאן נצעד עם התלמידים צעד אחרי צעד.

(א) שאלה: מהו הספק ע"פ פירוש הרע"ב?

(ב) נלמד את הדין בגמר': (חולין פ' ע"א).

כוי זה איל הבר ויש אומרים זה הוא מן התיש ומן הצביה. ר' יוסי אומר: כוי בריה בפני עצמה. ולא הכריעו בה חכמים אם מין חיה, אם מין בהמה.

(ג) הגדרת חיה: (שמוש באנצ' תלמודית)

כדי להבין משמעות אי-ההכרעה, עלינו לדרך בהגדרת חיה בהשוואה לבהמה. אמנם התורה כוללת בשם חיה גם בהמות וכן להיפך כמו בויקרא י"א, ב': "זאת החיה אשר תאכלו מכל הבהמה..." - בכל זאת, יש לכל שם משמעות מיוחדת. כדי למצוא את ההגדרה, הצוי להפנות את התלמיד לאנצ' תלמודית וזוהי גם הזדמנות שיכיר מפעל חשוב זה.

וכך הוא מגדיר בערך "חיה": "... השם חיה נתיחד לבעלי-חיים הגדלים שלא במקום ישוב, ואינם ברשות האדם שלא כבהמה שהונח על בעלי-חיים ביתיים הגדלים ביישוב. ויש מן הראשונים מפרשים שבשם חיה נקראים המינים האוכלים בשר בין ישוביים בין מדבריים".

כפי הנראה, אין כלל ממנו אפשר להוכיח בודאות לאיזה קטגוריה שייך כל בעל-חיים ובכוי הסתפקו חכמים ולא הכריעו מה מינו. טוב לצייץ כאן, שאף במצב של ספק במציאות חכמים קבעו ע"פ כללים. למשל, אצלנו: ספק דאורייתא - לחומרא.⁵

(ד) שחיטה וכסוי הדם ביו"ט - תרגילים לעיון

- (1) עיין ביצה א' משנה ב' והסבר איזה חלול יו"ט עלול להיות כאשר בא לכסות את הדם.
- (2) האם אין באסור לכסות את הכוי ביו"ט משום: עוקר דברי תורה - עיין במסכת יבמות דף צ. רש"י ד"ה שב ואל תעשה ונסה לפתר את הבעיה.
- (3) הסבר דברי הרע"ב על סמך הידיעה שלפני דין תורה חלב חיה מותר באכילה וחלב בהמה אסור.

5. יש להביא גם את הערות של "תפארת ישראל" (באות ר'), שבגלל הספק יכסה בלי-ברכה.

ס י כ ו ס

נוכחנו לדעת, שבהוראת משנה ובמיוחד משנה ראשונה שמלמדים במסכת אפשר לפתח ענינים רבים. לשם כך, הארכנו בפירושה, בכללה ובפרטיה. עמדנו על סגנונה, על טעם מצותה ועל מקורותיה. אולם עלינו לזכור, שכל זה יכול להיות רק אמצעי-עזר ללמד משנה בצורה מעניינת כדי שהתלמידים יהנו ממנה, ילמדו אותה ברצון ויזכרו להבינה לעומק.⁶

6. יש להעיר בקצרה לגבי מקומה של המשנה בתכנית הלימודים, ברמות השונות. משנה זו אינה מופיעה בתכנית הלימודים, אך ברור שניתן ורצוי ללמדה בפרט שיש בה, בצורה שהוצגה כאן לפחות, עושר רב של אספקטים חשובים הן מבחינה הלכתית והן מבחינה מחשבתית. עם זאת, יש לשקל אם להביא משנה זו בפני בנות שכך היא מבוססת על קטעי גמרא ואינה נוגעת להן הלכה למעשה. מאידך, שוב בגלל הצד הרעיוני, יש מקום לדרך בה באופן יותר מצומצם. ציינו בכותרת המאמר שמדובר על הוראת המשנה בחטיבת-הביניים. אין זאת אומרת, שבתוכן - לא ללמד, אלא שנראה לנו על-פי הצגת הדברים, שהדרך שמציע המחבר מתאימה יותר לחטיבת-הביניים ובתיכון ברמה נמוכה. בישיבה תיכונית, בה לומדים משנה כמקצוע נפרד (כמו "ישיבה לצעירים", למשל), יש מקום לדלג על שאלות פשוטות מדי ולפתח יותר את הקשר בין המשנה להלכה.